

ЗАДАЦИ КОЈИ ПОДРАЗУМЕВАЈУ ТЗВ. „ВЕРБАЛНО ЗАКЉУЧИВАЊЕ”

У раду се скреће пажња на посебан тип задатака којима се, у оквиру часова српског језика, може вежбати вербално закључивање. Наводе се примери различитих форми ових задатака, а у исто време се показује да је њима могуће покрити све граматичке области предвиђене програмом – од правописа и акцентологије, преко фонологије, творбе речи, лексикологије и семантике до синтаксе. Ова тврдња илустрована је великим бројем примера. У раду се предлаже да се овај тип задатака постепено уводи у наставу српског језика, а примери наведени у раду могли би послужити као модел за састављање сличних задатака.

Кључне речи: вербално закључивање, граматички задаци, настава српског језика, српски језик.

1 ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ ВЕРБАЛНОГ ЗАКЉУЧИВАЊА. Познато је да постоје математички задаци који развијају способност логичког мишљења и закључивања, али се ретко говори о могућности да и задаци из граматике, односно језика, могу имати сличан ефекат. У британском школском систему, на пример, поред класичних граматичких задатака из енглеског језика постоје и посебне збирке тестова насловљене као *вербално закључивање* (Verbal Reasoning)¹. Задаци у овим збиркама постављени су тако да садрже низ граматичких и уопште језичких проблема за чије решавање је потребна одређена врста вербалног закључивања. Овакви задаци су специфични и по томе што се у њима не користе граматички термини. Форма им је разноврсна и зависи од језичког нивоа и проблема на који се односе: могу бити у виду различитих врста словних допуњалки, преметаљки, укрштеница, затим у виду логичких проблема, кодирања речи итд. Разликују се, дакле, од уобичајених задатака у нашој наставној пракси – и по форми и по садржају. Има више разлога због

* lomparvesna@gmail.com

¹ Постоје и збирке задатака насловљене као *невербално закључивање* (Non-verbal Reasoning), које су предвиђене као допуна часовима математике.

којих би било добро да овакве задатке употребљавамо и за увежбавање граматике српског језика, а један од њих, важност разноврсних приступа предавањима, а самим тим и постављању задатака, наглашен је у многим методичким приручницима (ПЕТЕРСОН 2010: 83; VOKER–ŠMIT 2006: 31).

2. ЗАДАЦИ ЗА ВЕРБАЛНО ЗАКЉУЧИВАЊЕ У НАШОЈ ДОСАДАШЊОЈ ПРАКСИ. У нашој школској пракси до сада није било уобичајено да се овакав тип задатака јавља у тестовима, те су се слични задаци могли сретати само спорадично, и то у различитим формама. Издвојићемо само неколико примера који, на различите начине и у различитим временима, подразумевају неке типове вербалног закључивања.

2.1. Још се у народној књижевности може препознати један вид оваквих задатака кроз различите врсте загонетки, питалица и досетки. Онај део досетки који се односи на дечији свет забележио је, на пример, Јован Јовановић Змај. Тако би се неки примери, прилагођени и адаптирани, могли наћи у збиркама логичких задатака из математике (*Пример 1*), али има и оних који би се могли наћи у сличним збиркама задатака из граматике српског језика (*Пример 2*) (ЗМАЈ 1882: 46, 11).

<i>Пример 1</i>	<i>Пример 2</i>
<p style="text-align: center;">ПОШТЕНА ПОДЕЛА</p> <p>Рече мати: „Ево ти, Јованка, једна јабука, па је поштено подели са својим брацом.”</p> <p>„А шта је то поштено поделити? ”</p> <p>– запита Јованка.</p> <p>„То је то, да браци даш више него себи.”</p> <p>„Знаш шта, мати? Ја ћу дати целу јабуку браци, па нека је он са мнош поштено подели.”</p>	<p style="text-align: center;">ШТА ХОЋЕ, ШТА НЕЋЕ</p> <p>– А што си се ти тако забринула, Мацо?</p> <p>– Мислим на нешто.</p> <p>– А шта то премишљаш?</p> <p>– Ја не знам шта да одговорим матери кад ми каже: „Пази да не разбијеш флашу!” – Ако јој одговорим: „Нећу”, она ће мислити да нећу да пазим. Ако јој одговорим: „Хоћу” – она ће мислити да хоћу да је разбијем. Па ја, богами, не знам како да одговорим.</p>

2.2. У *Занимливој граматици* Милана Шипке један део посвећен је „играма и загонеткама”. Ту се, између осталог, могу наћи и задаци чији основ представља употреба различитих врста главних бројева у српском језику, што их приближава форми која се може срести у текстуалним задацима из математике. Навешћемо један такав пример (Шипка 1999: 235):

У једном друштву на летовању у Тивту нашло се шест ученика из различитих места. Двоје је било из самог Тивта, двоје из Крагујевца, а двојица делија стигла су чак из Бањалуке.

Колико је у друштву било девојчица, а колико дечака?

Одговор: Две девојчице и четири дечака.

2.3. И у *Практичном језичком савјетнику* Милорада Телебака, у оквиру различитих духовитих прилога посвећених језичким проблемима, можемо наћи низ примера који могу послужити као основ за осмишљавање задатака за вербално резоновање. Навешћемо један од таквих примера, који није дат у форми задатка, већ у форми „истините” приче, на сличан начин као наведени примери досетки код Змаја (ТЕЛЕБАК 2004: 110):

Позната је прича о двојици радника који су исправљали жељезну шипку. Један је ударао чекићем, а други је држао, намјештајући је на подлози. Овај ће: „Кад ја климнем главом, ти удари по њој.” Тако је и било: онај га је млатнуо чекићем по глави! То је и тражио.

2.4. У последње време популарни су романи у загонеткама Уроша Петровића у којима се, између осталог, могу наћи и загонетке чији основ представља нека двосмислена граматичка конструкција (*Пример 1*), вишезначна реч (*Пример 2*) и сл. Навешћемо по један такав пример (PETROVIĆ 2011: 27; 2013: 14):

Пример 1	Пример 2
<p>Зашто није могуће направити добру фотографију поштара који обавља свој посао белим бициклом?</p> <p>Одговор: Наравно да се поштар који обавља свој посао не може фотографисати белим бициклом. То се може учинити само – фотоапаратом.</p>	<p>Марта је поставила на сто један шешир [...] Поред њега ставила је једно јаје. Тада се похвалила пријатељима да може да стави јаје испод шешира, а да се шешир и не помери. Беше очигледно да задатак није нимало лак. Ипак, Белорма је испунила то што је Марта тражила, и то брзо и лако. Како?</p> <p>Одговор: Ставила је јаје испод стола, и то баш испод места где се налазио шешир.</p>

2.5. Један од првих корака на путу увођења оваквих задатака и у нашу школску праксу можемо наслутити у недавно усвојеним *Образовним стандардима за крај обавезног образовања за предмет Српски језик*: „СЈ.3.1.6. [...] критички анализира језик (речи, синтагме, реченице, текст) и изводи сложеније закључке о језику (уме да уочи логичке и друге везе између речи и сл.)” (Стандарди 2017). Међутим, овај стандард још увек не спада у оне који се испитују задацима на завршном испиту, па у „Збирци задатака из српског језика (за завршни испит у основном образовању и васпитању за школску 2016/2017. годину)” не налазимо ниједан задатак овог типа.

3. Различити типови задатака за вербално закључивање. За разлику од класичних граматичких задатака, који имају устаљену форму и прецизне инструкције, задаци за вербално резонување имају релативно слободну форму. Ипак, могуће је издвојити неколико модела и на основу њих направити условну поделу ових задатака по типовима. Уз сваки од издвојених типова навешћемо пример који може послужити као основ за састављање сличних задатака.

3.1. ЗАГОНЕТКЕ И ПИТАЛИЦЕ.² У овом случају ради се о кратким задацима, популарним на свимзрастима. Неке загонетке могу бити постављене тако да подразумевају познавање одређених фразеологизима и сл. (Пример 1), а неке могу бити постављене тако да уопште не захтевају неко предзнање из граматике у ширем смислу (Пример 2):

Пример 1	Пример 2
Не померају се, а у Рим те воде сви, без ножа га лако пресећи можеш и ти. Шта је то?	Која реч у српском језику има исто значење као и број слова којим се бележи?
Одговор: ПУТ	Одговор: ТРИ

3.2. ЗАГОНЕТНЕ ПРИЧЕ. Састављање оваквих задатака захтева више времена, јер није увек лако уклопити неки језички проблем у одговарајућу причу. Загонетна прича се, на пример, лако може саставити када се у обзир узму различите врсте главних бројева у српском језику (ЛОМПАР 2014: 8):

Милош је на тавану дедине куће нашао један избледели лист истргнут из неке старе књиге. Две речи биле су потпуно избрисане. Које?

Био једном један цар, ња имао _____ синова и _____ кћери. Најмлађи син се лепо слајао са сесџрама. Њих шроје су се често иїрали у башџи. Друїа двојица браће беху љубоморна на њихову складну иїру.

Одговор: тројицу, две

3.3. МИЛЕРОВЕ АНАЛОГИЈЕ (ПРОПОРЦИЈЕ). У овом случају постоји устаљена форма за коју је потребно наћи одговарајуће примере (ЛОМПАР 2014: 34):

² Примери задатака поред којих није наведен извор нису раније штампани и наводе се први пут у овом раду.

Шта треба да пише уместо знака питања?

$$\boxed{\text{цвет}} : \boxed{\text{цветови}} = \boxed{\text{семе}} : \boxed{?}$$

а) семење б) семенке в) семена

Одговор: в)

3.4. Допуњавање низа и избацивање уљеза. И овај тип задатака има усташену форму, веома сличну претходном типу. Навешћемо два примера, од којих је за решавање првог (*Пример 1*) потребно само познавање редоследа слова у азбуци, док је за решавање другог (*Пример 2*) потребно познавање неких општекултурних чињеница (ЛОМПАР 2014: 37, 88):

<i>Пример 1</i>	<i>Пример 2</i>
Која реч наставља низ? водовод, водомер, водопад, водоскок, _____ а) водокотлић б) водостај в) водоток г) водоноша	Избаци уљеза. ПИРОВА ПОБЕДА, ПРЕЂИ РУБИКОН, ИЂИ У КАНОСУ, ВАНДАЛСКИ ПОСТУПАК, ПОТЕМКИНОВА СЕЛА, АХИЛОВА ПЕТА
Одговор: б) Речи су поређане по азбучном реду.	Одговор: АХИЛОВА ПЕТА је израз који је настао према легенди, док су сви остали изрази настали према историјском догађају.

3.5. Задаци у облику сло(го)вних премећки, допућалки и сл. Постоји велики број различитих форми ових задатака, а заједнички им је енигматски карактер. Обично су у облику неке врсте укштенице (*Пример 1*) или се заснивају на неком облику кодирања (*Пример 2*) (ЛОМПАР 2014: 55; ЛОМПАР и др. 2017: 23):

Пример 1

Допуни друго поље тако да прво и друго поље заједно дају једну реч, друго и треће другу реч, а сва три поља заједно – трећу реч.

а)	ДЕ		БА		б)	ВЛА		ТИ
в)	ГА		ЈА		г)	ВЕ		НА
д)	ГРА		НАР		ђ)	ЗЛА		РА

Одговор: а) О, б) ДА, в) ЛИ, г) ДРИ, д) ДИ, ђ) ТА

Пример 2

Ове речи су написане по неком коду. Откриј га и декодирај нову реч.

ТАКО	ЦВЕТ	ВОДА	ВИДИ
8 3 2 9	7 4 5 8	4 9 6 3	4 1 6 1
—————			
6 3 8 1 4			

Међу задатке овога типа могли бисмо уврстити и целу антологију смешних штампарских грешака Ивана Клајна *И филозофи су луди*. Она се састоји од великог броја реченица у којима је, на пример, једна словна грешка изазвала промену смисла целе реченице (аутор је запазио да би овакве словне грешке могле да буду нека врста енигматских задатака). Навешћемо неколико таквих реченица (Клајн 2007: 64):

У научном часопису прецизност је важнија од свега. Уредник не може да се начуди што су му стили рукописи с оваквим реченицама. Можеће ли да их исправите, замењујући по једно слово у свакој?

1. Проналаском чиоде почео је развој електронике.
2. Научници су одлучили да за пробни лет узму шимпанзу, пошто је око сто пута интелигентнији од пилота.
3. Ми проналазак штампе приписујемо Гутенбергу, ваздушног балона браћи Монголфије, ракете Циолковском, а све су то изумрили Кинези.

Одговор: 1. диоде, 2. пилета, 3. изумели.

3.6. Задаци у облику популарних игара. Неке од популарних игара могу се прилагодити форми језичких задатака. Навешћемо пример игре „икс-окс”, која оригинално није језичка, али је могуће поставити је тако да у основи буде језички проблем, а да правила која одређују победника остану непромењена (Ломпар 2014: 86):

Ана и Александра играју икс-окс који су саме осмислиле за ту прилику. Уместо „Х” и „О” писале су одређене речи. Ана је писала само речи које значе нешто конкретно, а Александра је писала само речи које означавају нешто апстрактно. Испред тебе је папир после прве одигране партије. Ко је у тој партији победио.

срећа	лепота	шминка
новац	поверење	матичар
банка		љубав

Одговор: Александра

3.7. КОМБИНАЦИЈА ТЕКСТА И СЛИКЕ. Највише труда захтевају задаци у којима су цртежи или фотографије главни део поставке. Навешћемо два таква примера (Ломпар 2014: 84; Ломпар и др. 2017: 77):

Пример 1

Александар је уредник у једној издавачкој кући. У разговору са својим пријатељем, сликаром Драганом, рекао је: „Испод једне карикатуре, коју сам видео у новинама, писало је *Новине горе!*. Помисли сам да је добро што постоји цртеж, јер је он у овом случају отклонио двосмисленост наслова. Али, питам се да ли би било могуће цртежом покрити све могућности оваквог наслова?” Драган се насмеја и рече: „Наравно, то је лако.” Узе папир и нацрта своју замисао. Шта је Драган нацртао?

Одговор: б)

Пример 2

Сима је на тавану дедине куће пронашао стари уџбеник географије. Једна страна изгледала је овако:

Миш је изгрицкао ову страницу уџбеника. Како Сима добро зна географију, било му је јасно да једна цифра у броју километара недостаје. Која од понуђених цифара правилно допуњава број?

а) 3 б) 2 в) 1 г) 0

Одговор: г)

4. УНИВЕРЗАЛНА ФОРМА ЗАДАТАКА ЗА ВЕРБАЛНО ЗАКЉУЧИВАЊЕ Неки задаци којима се вежба вербално закључивање могу имати исту форму у свим језицима. Такви су, на пример, они задаци који подразумевају различите речи за родбинске односе. Навешћемо један такав пример из енглеског језика, објављен давне 1885. године (Керол 2013: 17):

Гувернер Кговјни жели да приреди *заиста* скроман пријем с вечером, и жели да позове очевог зета, зета свог брата, брата свог зета и оца свог зета: а ми треба да погодимо колико ће тамо гостију бити.

Одговор: ЈЕДАН (брат жене гувернеровог оца)

Када се овакви задаци прилагођавају српском језику, веома је важно обратити пажњу на већи број речи којима се обележавају родбински односи у српском језику. Варијанту оваквог задатка, прилогођену српском језику, могли бисмо поставити на овај начин:

Милош је позвао на своју рођенданску журку зета свог брата, брата своје снаје и зета свог оца. Ако знамо да се ради само о једном госту, који опис породице одговара Милошевој?

а) Милан и Нада имају троје деце: Милоша, који је ожењен Милицом, Ану, која је удата за Ацу и Милу, чији се муж зове Петар.

б) Милан и Нада имају троје деце: Милоша, који је ожењен Милицом, Ану, која је удата за Ацу и Петра, чија се жена зове Мила.

в) Милан и Нада имају троје деце: Милоша, који је ожењен Милицом, Ацу, који је ожењен Аном и Петра, чија се жена зове Мила.

Одговор: б)

5. ПРИМЕНА ЗАДАТАКА ЗА ВЕРБАЛНО ЗАКЉУЧИВАЊЕ У НАСТАВИ. У настави би се овај тип задатака могао користити у уводном делу часа, као мотивациони задатак за увођење новог градива, али и у завршном делу часа, да би се видело да ли је градиво усвојено на функционалан начин. Најпре би се задаци могли уводити појединачно, а касније би било могуће задавати их по неколико, у виду кратког теста. Готово све граматичке области предвиђене програмом могуће је покрити овим типом задатака – од правописа и акцентологије, преко фонологије, творбе речи, лексикологије и семантике до синтаксе. Као илустрацију, навешћемо неколико примера из различитих области.

5.1. Важност употребе одговарајућих правописних знакова може се, на пример, нагласити задатком којим се показује да изостављање само једног знака може променити смисао читаве реченице (ЛОМПАР 2014: 81):

Додај само један знак у следећу реченицу тако да из ње видимо да лекове треба пити само једног дана.

Лекове пијте само 2 дана овог месеца!

Одговор: Лекове пијте само 2. дана овог месеца!

5.2. Дистинктивна функција акцената може се лакше уочити кад је значење хомонимичних глагола узето као подлога за кратку загонетну причу (ЛОМПАР 2014: 85):

Јелена је јуче по подне купила неке дечје играчке за свог четворогодишњег сина Јована и то је платила 1000 динара. А онда је сутрадан купила те исте играчке и још неке друге и није платила ништа. Како је то могуће?

Одговор: Јелена је првог дана купила (пазарила) играчке, а другог их је купила (скупљала) по соби.

5.3. И уочавање творбене основе и различитих творбених процеса може се вежбати без употребе стручних термина. Навешћемо пример задатка у форми допуњавања понуђеног низа, где се очекује да ученик сам препозна творбени модел у понуђеном низу, да би затим међу при-

мерима у другом низу издвојио онај којим се први низ може допунити. Да би задатак био интересантнији, требало би низ уклопити у неку „животну ситуацију“:

У једној улици подигнуто је пет нових школа. Све се налазе једна до друге и њихова имена су у некој вези. Откриј ту везу и заокружи слово испред имена школе којој је табла са натписом отпала.

Мила Петровић	Дивна Марковић		Лепа Јовановић	Љупка Милановић
------------------	-------------------	--	-------------------	--------------------

а) Мира Поповић б) Зорка Роксандић в) Славна Милошевић г) Сенка Бабић

Одговор: в) Имена су настала од придева са значењем особине, а презимена у основи имају придев изведен од мушког имена.

5.4. Задаци из лексикологије могу се односити на уочавање вишезначности речи. У таквим случајевима могуће је успоставити унутар-предметну корелацију и искористити општепознат текст из књижевности да би се на њему, на пример, проверило разумевање архаичног значења речи (ЛОМПАР И ДР. 2017: 55):

Ако на чувеној кнежевој вечери Милош Обилић седи у застави (у „заставу војводу Милоша“), он седи:

а) лево од кнеза Лазара б) десно од кнеза Лазара в) наспрам кнеза Лазара г) за другим столом

Одговор: в)

5.5. Задаци из синтаксе могу се поставити тако да се од ученика тражи уочавање реченичне двосмислености када су у функцији субјекта и објекта именице које имају исти облик у номинативу и акузативу. У исто време од ученика се очекује да уоче важност конгруенције, односно чињеницу да је двосмисленост могуће отклонити када је предикат у глаголском облику који разликује род (ЛОМПАР 2014: 49):

Које су реченице двосмислене, тј. на основу којих реченица не можемо закључити да ли је оно што је купљено љубав или *поклон*?

- а) Поклон купује љубав. б) Поклон је купио љубав.
в) Поклон ће купити љубав. г) Поклон би купила љубав.

Одговор: а), в)

6. ЗАКЉУЧАК. Уместо закључка, могли бисмо цитирати савет Луиса Керола који се односи на математику, али се може, *mutatis mutandis*, применити и на граматику: ми можемо „(попут пилуле, вешто али безуспешно сакривене у обланду од пекмеца из нашег најранијег детињства) поставити једно или више математичких питања – из аритметике, алгебре или геометрије, већ како се случај задеси – забаве ради, и могућег просвећивања обичног читаоца” (Керол 2013: 11).

На сличан начин ученике који решавају различите типове оваквих задатака из српског језика наводимо да развијају сопствено језичко осећање и логичко мишљење тражећи скривене проблеме везане за различите језичке нивое: правопис, фонологију, морфологију, творбу речи, лексикологију, семантику и синтаксу. У исто време, ученицима решавање оваквих задатака причињава задовољство, што појачава њихову унутрашњу мотивацију.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЗМАЈ 1982: Јован Јовановић Змај. *Зелени миш (досетке и наивности из геџеј светиша)*. Ваљево: „Милић Ракић”.
- КЕРОЛ 2013: Луис Керол. *Замршена прича*. Београд: Службени гласник.
- КЛАЈН 2007: Иван Клајн. *И филозофи су луди*. Београд: Београдска књига.
- ЛОМПАР 2017: Весна Ломпар. *Језичке љаволомке*. Београд: Klett.
- ЛОМПАР И ДР. 2017: Весна Ломпар и др. *Квизови у настави српског језика и књижевности*. Београд: Klett.
- ПАТЕРСОН 2010: Кети Патерсон. *55 изазова љодучавања*. Београд: Klett.
- СТАНДАРДИ 2017: *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за предмет Српски језик*, Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.
- ТЕЛЕБАК 2004: Милорад Телебак. *Практични језички савјешник*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

ШИПКА 1999: Милан Шипка. *Занимљива граматика*. Београд, Нови Сад: ЦПЛ, Прометеј.

VOKER–ŠMIT 2006: Ketrin Voker i Edgar Šmit. *Pametni zadaci*. Beograd: Kreativni centar.

PETROVIĆ 2011: Uroš Petrović. *Mračne tajne Ginkove ulice*. Beograd: Laguna.

PETROVIĆ 2013: Uroš Petrović. *Tajne veštine Marte Smart*. Beograd: Laguna.

Vesna Lompar

EXERCISES WHICH IMPLY SO-CALLED VERBAL REASONING

Summary

The paper draws attention to a special type of exercises practiced in the Serbian language classes, which could be used for training in verbal reasoning. A series of examples of different forms of these exercised are listed here. At the same time, the paper claims that it is possible to cover all the grammatical issues stipulated in the curriculum — from orthography and accentology, through phonology, word formation, lexicology, up to semantics and syntax. This claim has been illustrated by a large number of examples. The paper recommends that this type of the task should be introduced gradually in the Serbian language classes. The examples listed in the paper could be used as a model for composing similar exercises.

Keywords: verbal reasoning, grammar exercises, Serbian language classes, Serbian language.

